

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Милан ВАНКУ

Филозофски факултет
Приштина

АКТИВНОСТ ДРЖАВА МАЛЕ АНТАНТЕ ЗА ВРЕМЕ РАЈНСКЕ КРИЗЕ

Завршетак првог светског рата 1918. године донео је свету велико олакшање. Сви су се надали да ће мир вечито трајати. Версајским мировним уговором¹ створена је и светска организација Друштво народа, чији је задатак био да очува мир. Али миром ниоу биле задовољне реваншистичке и ревизионистичке државе које су тај рат изгубиле. Оне су стално тражиле могућности и начин да се за изгубљени рат и територије освете новоствореним државама у средњој и југоисточној Европи. Новостворене државе су морале да воде упорну борбу да би очувале свој интегритет и суверенитет. Иако су ревизионистичке и реваншистичке државе покушавале двадесетих година да их униште, нису могле то да учине пре свега стога што су биле разоружане, али и зато што су те земље штитили мировни уговори и Друштво народа. Касније долази до још већег попуштања затегнутости закључењем Локарнског гарантног пакта² и Бријан-Келоговог пакта.³ Ако је савез Мале антанте⁴ водио против реваншистичких и ре-

¹ Привремени закон о уговору о миру и протоколу закљученом у Версају, Службене новине, бр. 119-а од 2. јуна 1920, Београд.

² *Traité de garantie mutuelle entre l'Allemagne, la Belgique, la France, la Grande Bretagne et l'Italie, fait à Locarno le 16 octobre 1925, SDN — RDT, 1926, Vol. 54.*

³ Закон о уговору о одрицању на рат, МИП — Збирка међународних уговора, Београд 1929, 6—12; FRUS. 1942, Vol. I. 153—157; DIA, 1929, 1—2.

⁴ О Малој антанте видети опширније: М. Ванку, *Мала Антанта 1920—1938*, Титово Ужице 1989; М. Vanku, *Mica Itelegere și politica externă a Iugoslaviei 1920—1938*, București 1979; E Campus, *Mica Itelegere, București 1968*; N. Iordache, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève 1977.

визионистичких држава активну борбу још од почетка двадесетих година, тридесетих година ситуација се мења. Долази до јачања фашизма, а с њим и до опасности по мир.

Хитлер је приредио свету изненађење 16. марта 1935. године, када је Немачка отказала војне, поморске и ваздушне клаузуле Версајског мировног уговора предвиђене у чланковима 159—213 поменутог уговора и објавила декрет о увођењу опште војне обавезе и поновном наоружању. Само годину дана касније Хитлер је поново изненадио свет: 7. марта 1936. године Немачка је отказала чланове 42 и 43 Версајског мировног уговора и Локарнски гарантни пакт, ушавши с трупама у Рајнску демилитаризовану зону. Као изговор за кршење међународних обавеза из Версајског и Локарнског уговора нацисти су навели закључење француско-совјетског⁵ и чехословачко-совјетског⁶ пакта. Изговор је био очигледно толико слаб да ни сами нацисти нису сматрали да је то довољан доказ да су прекршене преузете међународне обавезе⁷.

Реч је била о томе да је међународне уговоре флагрантно кршила управо Немачка. Чланови 42 и 43 Версајског мировног уговора изричито забрањују Немачкој грађење утврђења и држање војне посаде у Рајнској области, све до на 50 километара западно од реке Рајне, док члан 44 истог уговора подвлачи да се непоштовање обавеза из претходна два члана има сматрати непријатељским актом према силама потписницама уговора и жељом да се помути светски мир.

Истовремено, Немачка је тим чином повредила и Локарнски гарантни пакт, потписан у Локарну 16. октобра 1925. године. Овај пакт између Француске, Белгије и Немачке, који су као

⁵ *Traité d'assistance mutuelle entre la France et l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes*, Signé à Paris, le 2 mai 1935, SDN — RDT, 1936, Vol. 107; *Хрестоматија по новейшеи историји 1917—1939*, I, Москва 1960, 325—328.

⁶ *Traité d'assistance mutuelle entre la République Tchecoslovaque et l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes*, Signé à Praha, le 16 mai 1935, SDN — RDT, 1935, vol. 159; *Хрестоматија*, I, 1960, 238—240.

⁷ Shirrer L. William, *The Rise and Fall of the Third Reich. History of Nazi Germany*, London 1960, 281—300; видети: говор Хитлера у Рајхстагу 7. марта 1936 (DIA, 1937, 35—45; румунски посланик у Берлину Комнен извештавао је 7. марта 1936, године Министарство иностраних послова у Букурешту да су пролив војне интервенције у Рајнској области били министар иностраних послова Константин фон Нојрат и министар рата Вернер фон Бломберг, али су на крају морали да попусте пред Хитлером и Герингом (АМАЕ, Bucureşti, Fond 71, Dos. speciale, Germania G-10, 1936, Vol. 332, 11—13 — Comnen из румунског посланства у Берлину Министарству иностраних послова у Букурешту. Дешифровани телеграм бр. 3648 од 7. марта 1936).

гаранти потписале Велика Британија и Италија, предвиђао је већ у првом члану неприкосновеност граница и испуњење Версајског мировног уговора с нагласком на очувању одредаба чланова 42 и 43 поменутог уговора који се односе на демилитаризовану Рајнску зону. У даљим члановима Гарантног пакта предвиђено је арбитражно решење спорова између сила потписница.

Већ на прве вести о уласку немачких трупа у демилитаризовану зону,⁸ савезници Француске, Чехословачка, Румунија, Пољска и СССР, изразили су подршку француској влади,⁹ док су се гарантне силе Локарнског споразума — Италија и Велика Британија — колебале. Италија се изговарала да неће моћи да испуни своје обавезе гаранта Локарнских уговора све док се према њој примењују санкције које је Друштво народа изгласало због агресивног рата који води против Етиопије.¹⁰ Велика Британија је тражила од Француске да не предузима неку „усамљену и непромишљену акцију“ против Немачке. Очитледно, Италија није желела да ратује на два фронта, а ни Мусолини не би пристао да ратује против Хитлера. Британији се није ратовало с Немачком

⁸ Југословенски посланик у Лондону Славко Грујић обавестио је Министарство иностраних послова у Београду да му је пољски министар иностраних послова Јозеф Бек рекао „да је од јануара ове године (1936 — прим. аут.) два пута званично известио француску владу, као и белгијску, да ће Немачка реагирати на француско-совјетски пакт. Париз му није веровао и сматрао га је заинтересованим“ (ДА ССИП ЛП, Ф., II, Дос. I, 13-6, Југословенски посланик у Лондону Славко Грујић, Министарству иностраних послова у Београду, шифр. тел. пов. бр. 358 од 15. марта 1936). Између 4. и 7. марта 1936. године румунска посланства у Берлин, Паризу, Копенхагену и Лондону обавестила су Министарство иностраних послова у Букурешту да Немачка спрема упад с војском у Рајнску демилитаризовану зону (АМАЕ, București, Fond 71, Dos. speciale, Germania G-10, 1936. Vol. 332, 1—5 и 14—15, копија писма бр. 452 од 4. марта 1936. из Берлина, деш. тел. бр. 3562 од 6. марта 1936. из Париза, писмо бр. 1815 од 5. марта 1936. из Копенхагена и деш. тел. бр. 503 од 7. марта 1936. из Лондона).

⁹ Под председништвом румунског министра иностраних послова Н. Титулескуа, у Женеви је 11. марта 1936. године одржано заседање савеза Мале Антенте и Балканског споразума на коме је одлучено да се оба савеза ставе на страну Француске и Белгије поводом окупације Рајнске демилитаризоване зоне коју је извршила Немачка. (АМАЕ, Bucuresti, Fond Mica Înțelegere 1936, Vol. 14, 3 — Reuniunea Micii Înțelegeri și Înțelegerii balcanice la Geneva, 11 martie 1936); ДА ССИП ЛП Ф. II, Дос. I, — 13-6 — М. М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, шифр. тел. пов бр. 362 од 10. марта 1936; М. Стојадиновић је румунском посланику у Београду изјавио да ће Југославија бити на страни Француске ако Немачка буде напала Француску (АМАЕ, București, Fond 71, Dos. speciale 1936, Germania — 10, Vol. 332, 228—229 — Румунски посланик у Београду Гуранеску, Министарству иностраних послова у Букурешту, дешифр. тел. бр. 600 од 11. марта 1936.).

¹⁰ M. Vanku, *Stav Male Antante prema agresiji fašističke Italije na Abisiniју 1935. године*, Analele societății de limba română, 3—4, Libertatea, Pancovo 1973, 663—672.

ради Француске, те је желела на сваки начин да спречи Француску да зарати с Немачком због Рајнске демилитаризоване зоне.¹¹

Француска је пропустила прилику да интервенише одмах својом војном силом и примора Немачку да се повуче из демилитаризоване зоне. Уместо војних операција противу Немачке, она се с Белгијом обретила Савету Друштва народа.¹² Француски премијер Албер Саро је у свом говору од 8. марта нагласио да Француска неће преговарати с Немачком док је Стразбур изложен вагри немачких топова.¹³ Немачкој је потпуно одговарало да Француска не поведе одмах војне операције. Хитлер је рачунао да ће и овога пута бити победник ако не дође до француске војне интервенције у року од 48 часова. Што се тиче помоћи Француској коју би пружиле гарантне силе или Друштво народа, он је био убеђен да стране уговорнице нижу сложне нити желе да ризикују рат због демилитаризоване зоне, те ће се задржати само на протестима.

Хитлер је рачунао на ефекат понуде преговора о горућим питањима између Немачке и њених суседа, као и да ће могућности преговора, који се неће повести, изазвати колебљивост у западном демократском табору, те се неће предузимати санкције против Немачке. Француска влада није више могла веровати у немачку добронамерност, па је одбила Хитлерове предлоге за преговоре изјављујући да не може бити речи ни о каквим преговорима с Немачком док немачке трупе не напусте Рајнску демилитаризовану зону. На састанку локалних сила 10. марта у Паризу,

¹¹ Reynaud, *Au coeur de la mêlée*, 176—178. Француски министар иностраних послова Фланден уверавао је Винстона Черчила 11. марта 1936. да ће чланове Мале антанте и неке друге пружити Француској сву помоћ. (W. Churchill, *La deuxième guerre mondiale — L'orage approché — D'une guerre à l'autre 1919—1939*. I, Paris 1948, 198). Председник Чехословачке Едуард Бенеш тврди у својим мемоарима да је 7. марта 1936. Чехословачка била спремна да крене у помоћ Француској. Он каже да је француском посланику у Прагу изричито рекао да ће, ако Француска пође против Немачке, Чехословачка наступити с њом (Edvard Beneš, *Remetsi*, Praha 1947, 21). Француски отпратник послова у Прагу разговарао је са чехословачким министром иностраних послова Камилем Крофтом 9. марта 1936. Том приликом Крофта му је рекао да је Чехословачка на страни Француске (DDF, II series, T. I, doc. 343, 453—454). Француски посланик у Београду разговарао је 10. марта 1936. с председником владе и министром иностраних послова Миланом Стојадиновићем. Стојадиновић му је рекао да ће Југославија у случају рата бити на страни Француске са својом армијом, ако Немачка нападне Француску (DDF, II series, T. I, doc. 360, 476—477).

¹² Било је мишљења да би Француска добила у предности, да је започела сама акцију против Немачке, као одговор на њен упад у Рајнску демилитаризовану зону, јер ако би затим апеловала на Савет Друштва народа, и само Друштво народа би се морало одлучити на акцију против Немачке (J. Paul-Boncour, *Souvenirs sur la III-e République. Sur les chemins de la défaite 1935—1940*, III, Paris 1946, 38).

¹³ Види говор француског премијера Албера Сароа од 8. марта 1936 (DIA, 1937, 46—51; P.E. Flandin *Politique française 1919—1940*. Paris 1947, 201—202).

она је тражила да Друштво народа усвоји економске санкције против Немачке. Подсетила је потписнике Локарнског уговора да није само реч о повреди Версајског и Локарнског уговора већ и о повреди Пакта Друштва народа. Указала је да се Немачкој не сме више повлађивати при кршењу међународних уговора, наглашавајући да нису у питању само француски интереси већ даљи опстанак светске организације и колективна безбедност.¹⁴

Очигледно, Хитлерови предлози су имали дејства и били срачунати на то да створе забуну у западном табору. Нејасна ситуација у западном табору потпуно му је одговарала, јер је пребродо кризу око војних мера у првих 48 часова. Италија је одбила санкције. Велика Британија се противила да Француска спроведе полицијску акцију против Немачке.¹⁵ Она је Француској нудила само некакав мршав савез. Француско-британски политички споразум потписан је 18. марта у Лондону и предвиђао је према Локарнском уговору, британску помоћ Француској у случају неизазване агресије. Француска је примила реципрочну обавезу према Великој Британији. Генералштабови двеју земаља били су задужени да утврде мере безбедности и примену споразума.¹⁶ Француска је предузела извесне кораке и код осталих својих савезника. Генерал Гамлен је одржао састанак с војним изасланицима савезничких земаља, Мале антанте и Пољске, и обавестио их о француским војним припремама. О том саветовању он је обавестио и белгијски генералштаб.¹⁷

Француска није добила подршку свих својих савезника кад је Немачка прекршила одредбе Локарнског уговора. Поједине њене савезнице обавестиле су је званично 7. марта да ће извршити своје обавезе. Међу првима је пољска влада обавестила француског амбасадора у Варшави Ноела да ће Пољска бити верна својим обавезама према Француској. Међутим, видевши да Француска не реагује на немачки упад у демилитаризовану зону, пољска влада је 9. марта ревидирала своју првобитну изјаву.¹⁸ Чехословачка влада је такође изразила спремност да пружи помоћ Француској. Председник Бенеш је одмах обавестио фран-

¹⁴ ДА ССИП ЛП Ф. II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, циркуларни шир. тел. стр. пов. бр. 832 од 11. марта 1936; АМАЕ, Bucureşti Fond 71, Dos. speciale, Germania — 10, Vol. 332, 126—128 — Филоти из румунског посланства у Анкари Министарству иностраних послова у Букурешту, дешифр. тел. бр. 436 од 9. марта 1936; Flandin, исто, 202—204; Reynaud, исто, 178.

¹⁵ Поводом тражења француског министра иностраних послова да спроведе полицијску акцију против Немачке, британски премијер Балдвин се успротивио таквој акцији јер није желео да увуче Британију у рат због Локарна (P. Flandin, исто, 207—208; W. Churchill, исто, 200).

¹⁶ P. Flandin, исто, 209—210; Paul-Boncour, исто, 44.

¹⁷ Gamelin, исто, II, 211.

¹⁸ Léon Noël, L'agression allemande contre la Pologne — Une ambassade à Varsovie 1935—1939, Paris, 1946, 125—136; P. Renouvin, Histoire des relations internationales. Les crises du XX-e siècle II, De 1929 à 1945, VIII, Paris 1958, 94; Reynaud, исто, 176.

цуску владу преко француског посланика у Прагу да ће, ако Француска и Енглеска уђу у рат против Немачке, Чехословачка одмах учинити то исто. Видевши како се ствари развијају у Лондону и Паризу, Бенеш се повукао из Прага два дана не желећи да чини ма какве сугестије које би могле бити искоришћене против Енглеца или Немаца.¹⁹ Румунска влада обавестила је француску владу о својој подршци.²⁰ Совјетски Савез је обавестио француску владу да јој без резерве пружа сву помоћ.²¹ Званични југословенски крутови заузели су одмах резервисан став. Владин лист „Време” износио је мишљење да ће се Париз и Лондон вероватно задовољити протестом против нацистичке акције на Рајни.²² Нацистичка штампа је то пропратила као Стојадиновићеву жељу да се све сврши на речима, а да се према Немачкој не предузимају санкције. Једино је Живојин Балутчић, бивши југословенски посланик у Берлину, писао у „Политици” да је једина реална мера против Хитлерове агресије груписање снага и стварање чврстог споразума међу државама на западу, истоку и југоистоку ради супротстављања агресору.²³ Британска и пољска штампа нису биле много наклоњене Француској.²⁴ Међутим, нацистичка штампа је

¹⁹ ДА ССИП ЛП Ф.И, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону лично за Пурића, шифр. тел. стр. лов. бр. 862 од 13. марта 1936; Reynaud, исто, 176.

²⁰ E. Campus, *Mica Înțelegere*, București 1968, 235—236; N. Iordache. *La Petite Entente et L'Europe*. Genève 1977, 262—267.

²¹ Француски министар иностраних послова Фланден, после првих разговора с локарнским силама, могао је обавестити своју владу о њиховом мишљењу. Он је известио владу да се Велика Британија и Белгија десолидаризишу са француском војном акцијом на Рајни. Фланден је тражио подршку за француску војну акцију и код осталих француских савезника. У Лондону се састао с министрима иностраних послова Румуније, СССР-а и Пољске, Титулескуом, Литвиновом и Беком, и консултовао их о ставу њихових влада о француској акцији у Рајнској области. Бек му је одговорио ако Француска уђе у рат с Немачком, Пољска ће бити на страни Француске. Пољска неће учествовати у Друштву народа, у констатовању повреде Локарнског уговора који је учинила Немачка, јер она мрзи Локарнски уговор зато што је био закључен против њених интереса. Титулеску је био нејасан, јер није хтео да се замери Енглецима, те му није дао ни негативан ни позитиван одговор. Једино је Литвинов био категоричан и обећао своју подршку у Савету Друштва народа. Са Британске стране Француској су пружили подршку једино Винстон Черчил са неколико својих пријатеља политичара и новинара, који су схватили ситуацију и будућност немачке окупације Рајнске области. (P. Flandin, исто, 206—207).

²² „Време”, Београд, 8. март 1936.

²³ „Политика”, Београд, 12. март 1936.

²⁴ Њус Кронквал од 9. марта 1936. тражи од Француске да се уздржи у погледу Немачке и саветује да прихвати Хитлерову понуду да Немачка уђе у Друштво народа и да се њом закључи нови локарнски уговор. Пољска штампа је писала да кршење Локарнског уговора не погађа непосредно Пољску. Иначе, пољска штампа је напала дух Локарна и Женеве (ДА ССИП ЦПБ — Преглед стране штампе III, 1936, 113 од 11. марта и 140 од 12. марта 1936).

ласкала Стојадиновићу због таквог става, изјавивши да се у томе види „независан став” Југославије и да је она почела да посматра ствари са сопственог а не са француског гледишта.²⁵

На захтев Француске и Белгије, 8. марта, Савет Друштва народа је одлучио да се састане 14. марта на 91. ванредно заседање у Лондону. Савет је 19. марта констатовао „да је Немачка извршила повреду члана 43 Версајског уговора упућујући и смештајући, 7. марта 1936, војне снаге у демилитаризовану зону, споменуто у члану 42 и у следећем члану поменутог уговора, као и Локарнског уговора.”²⁶

Пред одлазак Савета Друштва народа на заседање у Лондон, 11. марта, одржан је заједнички састанак Мале антанте и Балканског споразума у Женеви, на коме је прихваћен став да се свим средствима брани примена Локарнског уговора.²⁷ Румунски министар иностраних послова Николае Титулеску је, након заседања два савеза, у саопштењу за штампу дао изјаву у име Мале антанте да се Мала антанта ставља безусловно на страну Француске поводом немачког отказивања Локарнског уговора.²⁸ Стојадиновићу се није допала таква изјава, па је уследио деманти Титулескуове изјаве. У политичким круговима у Београду говорило се да је Стојадиновић дао уверавања немачком посланику да ће Југославија заузети неутралан став, а Титулескуова изјава је била у супротности с његовим обећањем немачкој влади.²⁹ У инструкцијама од 15. марта шефу југословенске делегације на заседању Савета Друштва народа у Лондону, Божидару Пурићу, Стојадиновић наглашава да не треба да дозволи да „Титулеску води прву реч”. Такође га је обавестио да је Титулескуова изјава о држању Мале антанте и Балканског споразума агенцији Sud-Est изазвала револт у Анкари, Атини и Београду.³⁰

Овај инцидент није био ни окончан када је лондонски Тајмс 20. марта објавио Стојадиновићев говор у финансијској комисији у Сенату приликом дебате о буџету Министарства иностраних послова. Према Тајмсу, Стојадиновић је изјавио да Југославија

²⁵ ДА ССИП ЦПВ — IV 1936, 191 од 11. марта 1936; IV 1936, 217 од 12. марта 1936; IV 1936, 389 од 23. марта 1936.

²⁶ SDN — JO, Procès-verbal de la 91 session (extraordinaire) du Conseil (Première Partie), XVII Année, N. 4. Avril 1936, 340.

²⁷ АМАЕ, București, Fond Mica Ințelegere, Vol. 14, 3 — Састанак Мале антанте и Балканског споразума у Женеви 11. марта 1936; ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. 362 од 16. марта 1936; N. Titulescu. *Documente diplomatice*, București 1967, 722.

²⁸ ДА ССИП ЦПВ — Преглед стране штампе, март 1936, стр. 175.

²⁹ L. Markovitch, *Les variations de la politique de Belgrade (1935—1936)*, Extrait de la revue »Politiques», janvier, Paris 1937, 12—13.

³⁰ ДА ССИП ЛП, Ф. II Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 889 од 15. марта 1936.

није непосредно заинтересована за локални спор и да Немачка није узела ништа друго него само оно што јој припада. Он је, такође, изјавио да Југославија неће учествовати у евентуалним санкцијама против Немачке, како не би изгубила немачко тржиште. Француска влада није била равнодушна према таквој изјави једног савезника. Јако узнемирена због тога, тражила је објашњење од Београда. „Тајмс“ је 21. марта објавио писмо југословенског посланика у Лондону Славка Грујића, који је по налогу своје владе демантовао изјаве изнете у листу.³¹

Бенеш је био узнемирен новонасталом ситуацијом на Рајни, па је тражио хитан састанак Савета Мале антанте, али је Стојадиновић одуговлачио изговарајући се да је он увек спреман за састанак, али најпре треба видети како се развија ситуација у Лондону. Пурићу је дао инструкције да учини све да се састанак одложи и да одбије све предлоге о заседању Мале антанте у Лондону. Бенеш је инсистирао да се бар изда саопштење.³² Пурић је био принуђен да попусти. Саопштење је издато, али се свело на то да је састанак одржан и да је констатована пуна сагласност.³³ Страна штампа је проносила гласове о размимоилажењу између савезница Мале антанте, између Румуније и Чехословачке, с једне стране, и Југославије, с друге стране, да су прве две за општар став према Немачкој, док је Југославија за помиљивији став.³⁴ Румунско посланство у Лондону демантовало је гласове о размимоилажењу између савезница Мале антанте.³⁵

У инструкцијама од 12. марта Стојадиновић је наложио Пурићу да укаже Фландену на чињеницу да „санкције исцрпљују и уништавају“, и да подвуче како је немачко тржиште за Југославију важније од италијанског, као и да Југославија има пет стотина милиона динара већ замрзнутих у Немачкој.³⁶ На основу наведених инструкција Пурић је изразио француском министру иностраних послова највеће резерве своје владе у погледу санкција према Немачкој и изјавио да Београд, као и друге балкан-

³¹ L. Markovitch, исто 13; ДА ССНП ЛП, Ф. II, Дос. 1, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 966 од 21. марта 1936.

³² ДА ССИП ЛП, Ф; II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 847 од 12. марта 1936; видети текст саопштења Мале антанте („Време“, 14. март Београд 1936).

³³ ДА ССИП ЛП, Ф.; II, Дос. I, Дос. I, 13-6 — В. Пурић из Лондона М. Стојадиновићу, шифр. тел. стр. пов. бр. 339 од 13. марта 1936; М. Стојадиновић југословенском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 869 од 18. марта 1936.

³⁴ ДА ССИП ЦПБ — IV 1936, 269 и 287 од 16. марта 1936.

³⁵ ДА ССИП ЦПБ — IV 1936, 269 од 16. марта 1936.

³⁶ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Југословенском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 865 од 12. марта 1936.

ске земље,⁸⁷ лакше пристаје на рат него на економске санкције, после губитака и искуства због примене санкција против Италије.⁸⁸

У инструкцијама од 16. марта Стојадиновић је јасно ставио до знања својим сарадницима да не долази у обзир никакво експонирање Југославије против Немачке и да такав став треба да заузму у додирима с другим делегацијама у Лондону. Он је нагласио да се Југославија до сада није изјаснила против великих сила, па чак ни против Италије, коју је за агресора огласило Друштво народа, а још мање против Немачке. По његовом мишљењу, гажење локарнских уговора ствар је великих сила и Белгије. „У погледу мера које би нам предлагали према Немачкој од стране Друштва народа”, писао је Стојадиновић, „одлучићемо се према нашем интересу. Учествовањем наших у критици Немачке пред Саветом примили бисмо непотребан одјум и створили тешку атмосферу. На првом месту погођени би били озбиљно наши привредни односи са Немачком.” На крају, он је тражио да се скрене пажња Титулескуу да се Југославија не може придружити његовом кораку у Савету Друштва народа.⁸⁹

У новим инструкцијама Пурићу од 17. марта, Стојадиновић подвлачи у наслову да „понавља” гледиште поводом француско-немачког сукоба на Рајни, па каже:

- „1. Тежити свим силама да се сачува европски мир.
2. Констатовати повреду Версајског и Локарнског уговора, али тражити излаз из ситуације путем преговора између великих сила.
3. Саветовати стога и Французима и Немцима узајамну попустљивост.
4. Британцима рећи да ћемо се ставити на њихову страну ако би их Немци без повода напали.
5. Ако би предлагали економске санкције према Немачкој, бити против тога предлога.
6. Не експонирати се у изјавама против Немачке, као што се нисмо експонирали ни против Италије у једном много тежем случају повреде међународног уговора него што је овај садашњи.
7. Скренути пажњу Титулескуу да без нашег претходног овлашћења не даје изјаве у наше име да не бисмо морали давати деманти, као што је био случај са оним саопштењем у Женеви од 12 ов. месеца.

Мислим да ће Вам после овога бити јасан јучерашњи мој телеграм односно говор Титулескуа који ми је изгледао сувише општар

⁸⁷ АМАЕ, București, Fond 71, Dos. speciale 1936, Germania — 10, Vol. 332, 337—339 — Филоли из Румунског посланства у Анкари Министарству иностраних послова у Букурешту, дешифр. тел. 407 од 15. марта 460 од 15. марта и 474 од 16. марта 1936; ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 863 и 869 од 13. марта и 889 од 15. марта 1936.

⁸⁸ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — Б. Пурић из Лондона М. Стојадиновићу, шифр. тел. стр. пов. бр. 338 од 13. марта 1936.

⁸⁹ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, шифр. тел. стр. пов. бр. 905 од 16. марта 1936.

према Немцима и као да затвара врата за будуће преговоре међу великим силама, што не би било паметно."⁴⁰

У инструкцијама од 18. марта Пурићу, Стојадиновић пружа активну подршку нацистима. „У разговору са немачком делегацијом”, пише је Стојадиновић, „реците да смо задовољни што су дошли у Лондон и што цело питање узима мирнији карактер, што је и наша жеља. Објасните наш тежак положај због повреде Версајског уговора, не само због Француске, него и као опасност за Бугарску и Мађарску да се послужи тим преседаном. Али додајте да ми желимо да се у Друштву народа све сврши на речима и да ми нисмо ни за какву непосредну акцију против Немачке. Не бисмо пристали ни на економске санкције. Уопште желимо да се путем преговора дође до мирног решења, па стога се надамо да ће и Немачка са своје стране бити попустљивија а и ми ћемо деловати у истом смислу и на другу страну.”⁴¹

На заседању Савета Друштва народа у Лондону, у име Мале антанте 10. марта је говорио румунски министар иностраних послова Титулеску. „Захтеви које су Француска и Белгија поднеле Савету”, рекао је Титулеску, „у највишем степену интересују државе Мале антанте. Прво, безбедност Француске не може нам бити страна, пошто је, према везама које нас уједињују, она део наше безбедности. Затим, једнострано одбацивање уговора мора, у нашим очима, имати међународне последице, без чега би били поткопани не само дипломатски инструменти него и основе велике већине држава чији се живот заснива на поштовању закона.

Нека ми буде допуштено да кажем да Мала антанта има на подручју колективне безбедности службе које омогућују да подсећа на обавезе са ауторитетом оних који су их дали у интересу међународне заједнице.

Према томе, поводом захтева француске и белгијске владе, државе Мале антанте имају само један одговор: Да, ми сматрамо да су Версајски и Локарнски уговори повређени.

Под условом да захтев француске и белгијске владе добије задовољавајуће решење које би им повратило право, а тиме одстранило опасност претходнога, и то како у централној тако и у југоисточној Европи, споразум између заинтересованих сила и Немачке за успостављање трајног мира, јединственог у свим крајевима Европе са задовољством ће поздравити државе Мале антанте.”⁴²

Пурић је истога дана, 18. марта, обавестио Стојадиновића о Титулескуовом говору у Савету Друштва народа, као и о својим разговорима са члановима француске делегације.

⁴⁰ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — М. Стојадиновић Краљевском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 914 од 17. марта 1936.

⁴¹ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I 13-6 — М. Стојадиновић Југословенском посланству у Лондону, лично за Пурића, шифр. тел. стр. пов. бр. 930 од 18. марта 1936.

⁴² SDN — JO, Procès-verbal de la XCI session (extraordinaire) du Conseil, XVII Année, N. 4, Avril 1936; N. Titulescu, *Documente diplomatice* (726—728; N. Titulescu, *Discursuri*, București 1967, 482—485.

„Французи су нам у неколико махова тражили да помогнемо њихове захтеве”, писао је Пурић Стојадиновићу, „да Савет констатује прекршај уговора од стране Немачке. Како се у томе цео Савет слаже и како то ни сама Немачка не одбија, ту смо помоћ обећали. Данас ми је у пуној седници Савета и за време заседања на пет минута пре него ће држати говор, о коме ми раније ништа није саопштио, Титулеску у присуству Чеха и Француза показао свој говор пола откуцан на машину пола руком писан. Протестовао сам против овог начина и рекао да не може говорити у име Мале Антанте без претходног договора. Одговорио је да је бољестан, да је сад довршио говор, да у њему само констатује повреду уговора, који ми као преседан не можемо допустити итд. све у присуству других. Разумео сам његову сценарију и одмах схватио замку да му пред Французима одбијем да говори у име Мале Антанте, што би се коментарисало као наша издаја према Француској и идење с Немачком. Како сам моментално морао да бирам између брутално постављене алтернативе да му у присуству Француза забраним говорити у име Мале Антанте, чиме бих пред целим светом показао њену некомпетентност, и да не помогнем Енглеску у моменту када јој једино можемо помоћи — или га пустити да говори, успео сам свега да у његовом говору изменим неколико фраза и израза пре него што му је Председник Савета Друштва дао реч.”⁴³

Пурић се доследно држао Стојадиновићевих инструкција о ставу у француско-немачком сукобу.

„Инструкције из Вашег телеграма стр. пов 905 и до сад су биле основа мога става”, писао је Пурић Стојадиновићу, „који према приликама и с времена на време морам да доводим у сагласност са присуством представника Француске који би нашу сувишну суздржљивост у једном начелном питању тумачили врло неповољно, нарочито са обзиром на чињеницу да смо им се врло често обраћали и да ћемо то и у будућности радити, за разне подршке у дипломатским и другим акцијама. Осим тога тај став потврдио би верзије да постоје разномолажења у Малој Антанти. Ако бисмо потпуно ћутали у питању кршења међународних уговора, што би било запажено, изгубили бисмо моралну основу или предузети акцију сутра кад Мађарска и Бугарска откажу своје уговорне обавезе. Ми се нисмо ничим експонирали, јер је мишљење свију, нарочито Енглеске против једностраног отказа међународних уговора а наша је улога да између тих разних струја и одговорности нађемо златну средину у погледу тактике, која нас не експонује нити ангажује.”⁴⁴

Стојадиновић је у том тренутку играо дволичну игру и није се усудио да отворено сарађује с нацистима против југословенских савезника јер му то тад нису дозвољавали ни унутрашњи ни спољни чиниоци. Оправдавајући нов смер југословенске политике, у својим мемоарима он дословно каже:

„Та политика 'здравог разума' и стварности, и никакви други обзир или побуде, навели су ме да југословенској политици дам други правац. Свестан опасности која нам је претила и увиђајући да ћемо бити препуштени сами себима (sic!), мени није остајао ни један други излаз него непосредно споразумевање са јаким неприја-

⁴³ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — Б. Пурић из Лондона М. Стојадиновићу, шифр. тел. стр. пов. бр. 376 од 18. марта 1936.

⁴⁴ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — Пурић из Лондона М. Стојадиновићу, шифр. тел. стр. пов. бр. 363 од 16. марта 1936.

тељем на нашим западним границама. А од ратоборног и антијугословенски расположеног Бенита Мусолинија свашта се могло очекивати."⁴⁵

После излагања ставова свих делегација у Савету Друштва народа⁴⁶ чији је рад у Лондону трајао од 14. до 24. марта, донет је Нацрт резолуције:⁴⁷

„I Савет:

Подсећајући да је у неколико махова признао, као што је и заседање признало важност Локарнских уговора за одржавање мира и осећање безбедности;

Сматра:

1. Да је скрупулозно поштовање свих обавеза примљених уговорима основни принцип међународног живота и међународни услов за одржавање мира;
2. Да је то основни принцип међународног права по коме ниједна сила не може сама да се ослободи уговора нити да измени одредбе осим уз пристанак осталих страна уговорница;
3. Да је извршена повреда чл. 43 Версајског уговора једностраном акцијом немачке владе, јер је она повредила Локарнски уговор а да се није служила поступком предвиђеним Локарнским уговорима за решавање спорова који су у противуречности са тим принципима.

Сматра:

1. Да овом једностраном акцијом немачка влада није могла себи прибавити никакво право;
2. Ова једностранна акција, уносећи нов елемент немира у међународну ситуацију, мора свакако деловати као претња европској безбедности.

Треба задужити један одбор састављен од: [...] да им учини неколико предлога који се односе на практичне мере, а које се препоручују чланицама Друштва народа.

II Сматра:

Да је немачка влада ставила на знање да је француско-совјетски пакт о узајамној помоћи неспојив са Локарнским уговором и да је услед те неспојивости оправдано како отказивање овог уговора тако и смештање њених трупа у демилитаризовану зону.

Ово је правно питање које би могло бити изнето пред Стални суд међународне правде, ако заинтересоване силе изјаве спремност да се сложи са пресудом Суда, што је француска влада са своје стране већ учинила.

Савет:

Позива немачку владу да постави ово питање, у овом облику и под горе наведеним условима, Сталном суду међународне правде, молећи га да што пре донесе своју пресуду, подразумевајући да ће се са стране одмах сложити са одлуком Суда.

⁴⁵ Милан Стојадиновић *Ни рат ни пакт, Југославија између два рата*, Буенос Ајрес 1963, 447.

⁴⁶ Видети ставове појединих делегација у Савету Друштва народа (DIA, 1937, 82—196).

⁴⁷ ДА ССИП ЛП, Ф. II, Дос. I, 13-6 — Б. Пурић из Лондона М. Стојадиновићу, шифр. тел. стр. пов. бр. 419 од 24. марта 1936.

Да једнострана акција Немачке свакако представља претњу европском миру и да према томе она мора, пошто је у нескладу са чл. 1 и 4 Локарнског уговора, да наведе чланице Друштва народа сходно чл. 2 Пакта, да предузму све мере за стварно очување мира међу народима.⁴⁸

Савет Друштва народа на свом заседању у Лондону закључио је да се поново састане у Женеви када околности покажу да постоје услови за даље разматрање овог питања. Међутим, даљи дипломатски преговори нису довели ни до каквог резултата. Локарнске силе састале су се 10. априла у Женеви, без Италије, која се повукла, и разматрале меморандум Немачке од 31. марта, који је углавном био исти као и онај од 7. марта. Оне су тражиле од немачке владе разјашњење неких тачака, али нису добиле одговор. Нацисти нису више сматрали за сходно ни да одговоре на та питања.

Резолуција Савета Друштва народа остала је само мртво слово на папиру. Немачка се није обазирала на одлуке светске организације. После упада у демилитаризовану зону почела је да је утврђује и да се наоружава још бржим темпом, не водећи рачуна о међународним обавезама, забранама или захтевима светске организације. Друштво народа је било неспособно да натера Немачку да поштује међународне обавезе. Мале државе су у томе виделе велику опасност по своју независност. Њима је било јасно да велике силе могу газити међународне обавезе а да никоме за то не одговарају. Санкција за велике нема. У случају да се нека мала држава изјасни против неке велике државе, у опасност може доћи њена независност, а она нема могућности да се брани, нити јој светска организација може помоћи. У таквој атмосфери међународне ситуације, поједине мале државе почињу да беже од обавеза. Први пример је била Белгија. Краљ Леополд II раскинуо је 14. октобра 1936. уговор о узајамној помоћи у случају агресије, закључен 7. септембра 1920. године с Француском, и изјавио да ће његова земља водити политику неутралности.⁴⁹

За белгијским примером поћи ће касније и неке друге државе, видећи да тоталитарне државе не поштују међународне обавезе. Крај Локарна представљао је велики ударац за међународну политику уочи другог светског рата, као и за светску организацију. После низа других међународних прекршаја, па чак и агресије, нико више после овог догађаја није био убеђен да светска организација може заштитити нечија права. Крај Локарна је показао да је француски систем колективне безбедности пропао и да постоје велика размимотицања у савезу Мале антанте, који ће се ускоро распасти. Нацисти су успели да направе раздор међу демократским државама и да убрзо потом запале велики пожар другог светског рата.

⁴⁸ SDN — JO, Procès-verbal de la XCI session (extraordinaire) du Conseil (Première Partie), XVII Année, N. 4, Avril 1936, 350—351).

⁴⁹ Renouvin, исто, VIII, 160; Reynaud, исто, 213—215.

СКРАЋЕНИЦЕ

SDN — Société des Nations

RDT — Recueil des Traités

МИП — Министарство иностраних послова

FRUS — Foreign Relations of the United States

DIA — Documents of International Affairs

АМАЕ — Arhiva Ministerului Afacrilor Externe

ДА — Дипломатски архив

ССИП — Савезни секретаријат за иностране послове

ЛП — Лондонско посланство

DDF — Documents diplomatiques français

ЦПБ — Централни пресбиро

JO — Journal officiel